

Nasilje v družinah

Institucionalna intervencija

»Ko so bili skupaj, se oče ni kaj dosti z otroki ukvarjal. On se je ukvarjal, ko je bil za to razpoložen. Pred otroki pa se je dogajalo. ... Tako da je dejansko to nasilje tudi od prej. S to razliko, da ko mama in oče več nista skupaj živela, je mamo ustrahoval, zalezoval, ji sledil, grozil. Ko pa so bili otroci z njim, je bil do njih tudi verbalno zelo nasilen, je tudi znal poriniti, tudi udariti otroka. Znal je recimo tudi ob treh ponoči priti pijan, pa jih zbuditi, pa jih dati v vrsto, pa jim razlagati - vse zelo slabo o mami.« (Socialna delavka)

Družine so sočasno fizični, odnosni in simbolni prostor ter temeljno mesto socialne konstrukcije realnosti. So mesto dogajanj in odnosov, ki se dotikajo najglobljih dimenzij življenja (Rener, 1990: 6). Ko govorimo o družinah, pa ne govorimo le o posameznikih, temveč predvsem o odnosih, ki so spleteni med družinskimi člani (Newman, 1999: 7). Čačinovič Vogrinčičeva opozarja, da je vsaka družina konfliktna skupina, ki mora na svoj poseben način obvladati neskončno raznolikost individualnih razlik (1990: 21). Družinski člani realnost svojega družinskega življenja ustvarjajo z naravo svojih interakcij, s katerimi podeljujejo pomene njihovemu skupnemu življenju in opredeljujejo pričakovanja, ki jih gojijo drug do drugega. Na družbeno konstrukcijo družinskega življenja pa seveda vplivajo tudi trenutne družbene razmere in pogoji (Cheal, 2008: 15).

Družinsko življenje lahko oblikujejo med drugimi tudi nasilni odnosi med družinskimi člani. Pri tem je pomembno opozoriti, da je nasilje v družinah realnost, ki ima dolgo zgodovino (Puhar, 2004). V Sloveniji se je sicer o tej problematiki v večji meri začelo govoriti šele konec 80. let prejšnjega stoletja, nasilje v družinah pa vse do leta 1999 ni bilo opredeljeno kot posebna kategorija nasilnega ravnanja, saj je policija statistično evidenco o teh primerih vodila skupaj z drugimi oblikami nasilnih dejanj, kar je zameglilo vpogled v realno pojavnost tega problema. Da je nasilje v družinah v Sloveniji postalo viden in prepoznan problem, so zaslužne predvsem pobude in akcije feminističnih aktivistk, predstavnic in predstavnikov nevladnih in neprofitnih organizacij ter posameznic, ki so se začele združevati v skupinah za samopomoč (Sedmak, 2006: 163–164).

Prenos govora o nasilju v družinah iz zasebne in neformalne sfere v javno in politično v Sloveniji v zadnjih 15 letih je ključnega pomena, saj osvetljuje dejstvo, da je pojav nasilja v družinah družbeni in ne zasebni problem državljanov. Nasilje v družinah ne more biti zaseben problem posameznikov, saj gre pri tem najprej za vprašanje varnosti državljanke oziroma državljana, torej gre za splošne državljanske pravice, kot sta pravici do nedotakljivosti in osebne varnosti (Filipčič v Sedmak, 2006: 165–166).

Po mnenju Sedmakove je za stopnjo razširjenosti nasilja v družinah odgovorna država s svojim političnim aparatom v tesni povezanosti z ideološko usmerjenostjo izvoljenih strank (2006: 166). Tudi Newman opozarja na pomen širšega zgodovinskega in političnega konteksta, predvsem na prevladujočo politično usmeritev v določeni družbi, ki pomembno vpliva na percepcije o nasilju v družinah in s tem na razširjenost tega pojava (1999: 336). Družbene percepcije nasilja v družinah se pomembno povezujejo s percepcijami družinskega nasilja posameznikov v dani družbi in določajo odziv posameznice oziroma posameznika na nasilno dejanje tako v odnosu do njega samega kot do drugih oseb. Šele ko dejanje spoznamo kot nasilno, se lahko nanj ustrezno odzovemo (Sedmak, 2006: 181).

Vrste nasilja v družinah in njegove posledice

Nasilje v družinah ima številne oblike. Med bolj znanimi sta nasilje moškega nad žensko v partnerskem odnosu in nasilje nad otroki, čeprav so seveda tudi ženske nasilne v partnerskih odnosih in nasilje srečamo tudi v homoseksualnih razmerjih (Selič, 2006: 10), nekateri pa opozarjajo tudi na nasilje otrok nad starši (Dvoršek, 2010: 5). Nasilje pomeni uporabo fizične ali psihične sile proti drugi osebi, napad na njeno telesno celovitost, svobodo gibanja in odločanje. Gre za vsako vedenje v partnerskem odnosu, ki povzroča telesno, duševno in/ali spolno trpljenje oziroma posledice. V zaupnem razmerju med žrtvijo in storilcem je nasilje po navadi dolgotrajno, značilne so vmesne prekinitev (Selič, 2010: 31–32).

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) definira različne oblike nasilja v družinah takole:

- *Fizično nasilje* je vsaka uporaba fizične sile, ki pri družinskem članu povzroči bolečino, strah ali ponižanje, ne glede na to, ali so nastale poškodbe.
- *Spolno nasilje* so ravnanja s spolno vsebino, ki jim družinski član nasprotuje, je vanje prisiljen ali zaradi svoje stopnje razvoja ne razume njihovega pomena.
- *Psihično nasilje* so ravnanja, s katerimi povzročitelj nasilja pri družinskem članu povzroči strah, ponižanje, občutek manjvrednosti, ogroženosti in druge duševne stiske.
- *Ekonomsko nasilje* je neupravičeno nadzorovanje ali omejevanje družinskega člana pri razpolaganju z dohodki oziroma upravljanju premoženja, s katerim družinski član samostojno razpolaga oziroma upravlja, ali neupravičeno omejevanje razpolaganja oziroma upravljanja skupnega premoženja družinskih članov.
- *Zanemarjanje* je oblika nasilja, pri kateri oseba opušča dolžno skrb za družinskega člana, ki jo potrebuje zaradi bolezni, invalidnosti, starosti, razvojnih ali drugih osebnih okoliščin (ZPND, 3. člen).

Nasilje nad drugimi člani družine večkrat izvajajo moški, ki tak način ravnanja dojemajo kot sprejemljiv vedenjski vzorec (Selič, 2010: 32). Njihovo ravnanje je pogosto povezano s tradicionalnimi predstavami o podrejenosti ženske, ki je subjekt moške volje. Patriarhalna ideologija opravičuje moški nadzor nad ženskami (Cheal, 2008: 83). Moški, ki izvajajo nasilje nad svojo družino, so kot osebnosti pogosto nemočni in odvisni, svoje ravnanje pa opravičujejo z zaničevanjem in razvrednotenjem žrtve, na katero prenašajo krivdo oziroma odgovornost za svoje ravnanje (Selič, 2010: 32).

Svetovna zdravstvena organizacija opredeljuje dejavnike, ki povečujejo možnost, da bo moški zlorabljal svojo partnerko. Na osebni ravni gre predvsem za mladost storilca, alkoholizem, depre-

sivnost, osebnostne motnje, nizko izobrazbo, majhne dohodke in izkušnjo z nasiljem v primarni družini. Opozarja tudi na raven odnosa med partnerjema, kjer možnost zlorabe povečujejo spori med njima, negotovost, nestabilnost, dominantnost moškega v družini, ekonomske razmere, stres in slabo delovanje družinskega sistema. Na ravni družbe k nasilju v družini pripomorejo blago kaznovanje tovrstnih kaznivih dejanj, revščina in šibka mreža socialnega varstva, na ravni kulture pa tradicionalne spolne vloge in socialne norme, ki podpirajo nasilje (Selič, 2006: 13).

Žrtve nasilja nasilneža pogosto ne zapustijo zaradi ekonomske odvisnosti, skrbi za blagor otrok in pomanjkanja socialne mreže, pogosto nasilje zanikajo ali jih je strah, kaj bodo rekli drugi. Številne ženske nasilne partnerje zapustijo šele, ko otroci odrastejo, ko se nasilje stopnjuje in ne verjamejo več v spremembo ali pa kadar nasilje čedalje bolj zadeva tudi otroke. Prekinjanje nasilnega partnerstva pa ni hipen dogodek, temveč gre za dolgotrajen proces, v katerem številne ženske nekajkrat zapustijo partnerja in se vrnejo, v tem času pa preživljajo obdobja zanikanja, samoobtoževanja in izrazitega duševnega trpljenja. Prekinitev odnosa žrtvi tudi ne prinese zmeraj varnosti in miru, saj se lahko nasilje po odhodu ženske nadaljuje ali celo stopnjuje (Selič, 2006: 12).

Zloraba in zanemarjanje otrok v družinskem okolju

Slabo ravnanje z otroki, kamor prištevamo nasilje nad otroki in njihovo zanemarjanje, je prisotno že od nekdaj. DeMause, pomemben ameriški raziskovalec na področju psihozgodovine, meni, da je zgodovina otroštva »nočna mora, iz katere smo se šele pred kratkim začeli prebujati« (DeMause, 1982: 1). V svojem delu *Foundations of Psychohistory* razlaga, da je bila v preteklosti skrb za otroke zelo slaba, pogosto pa so bili ti tudi zapuščeni, pretepeni, ustražovani, spolno zlorabljeni ali usmrčeni (1982: 1). O otroštvu na slovenskih tleh je pisala Alenka Puhar v svojem delu *Prvotno besedilo življenja*, v katerem prikazuje otroštva različnih družbenih slojev na slovenskem v 19. stoletju. Poudarja, da je bil otrok najprimernejši objekt projekcij pričakovanj, želja, potreb in tudi sovražnosti staršev. Čim več teh je bilo, tem hujša vzgoja je sledila (Puhar, 2004: 51). Številne države so sprva zanikale obstoj slabega ravnanja z otroki znotraj njihovih meja. Spoznanje, da tovrstna problematika obstaja, je prišlo precej pozno. Slabo ravnanje z otroki je postalo področje javne in profesionalne pozornosti ter področje raziskovanja šele v zgodnjih 60. letih 20. stoletja v Združenih državah Amerike (Korbin, 2004: 301).

V nadaljevanju podrobneje opredeljujem različne vrste in oblike nasilja v odnosu med odraslo osebo in otrokom:

Telesno nasilje vključuje neposredno telesno kazen, pretepanje, telesno mučenje otroka, pa tudi zanemarjanje, neizpolnjevanje otrokovih potreb po redni in ustrezni negi, primerni hrani, zdravstveni oskrbi (Tomori, 2006: 29).

Psihološko nasilje zajema nenehna negativna in zavračajoča stališča do otroka, negativno označevanje otroka, poudarjanje njegovih nesposobnosti, enačenje njegovih neuspehov ali napak z njegovo osebno nevrednostjo. Sem spadajo tudi zanemarjanje, brezbržnost do otrokovih potreb, grožnje z zapustitvijo, zastraševanje, zbujanje občutij krivde, pretirano omejevanje otroka in prevelika zaščita (Tomori, 2006: 28). Za psihološko trpinčenje je značilno tudi, da otroci ne dobijo od skrbnikov potrebne emocionalne spodbude, odrasli pa tudi razvijajo in neustrezno spodbujajo emocionalno odvisnost otroka od njih (Zloković in Dečman Dobrnjič, 2007: 48).

Spolno nasilje pomeni »udeležbo otrok in mladoletnikov v spolnih aktivnostih z odraslo osebo ali osebo, ki je starejša ali večja od njih, pri kateri je otrok ali mladoletnik zlorabljen kot spolni

¹ Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) definira, da je otrok žrtev nasilja tudi, če je prisoten pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom ali če živi v okolju, kjer se nasilje izvaja (ZPND, 4. člen). To je zelo pomembna novost, saj so otroci pogosto posredne žrtve nasilja v družinah, ko so prisotni pri izvajanju fizičnega nasilja med odraslimi osebama.

² Za potrebe razumevanja in analiziranja slovenske zakonodaje sem opravila obsežen pogovor z eno izmed regijskih koordinatoric za obravnavo nasilja v družinah. Regijsko službo za koordinacijo in pomoč žrtvam definirata Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) in Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini (2009).

objekt za zadovoljevanje spolnih potreb ali želja osebe, ki je starejša od njega in pri kateri zaradi neenakih moči v odnosu sam nima možnosti, da bi izbral, ali bo privolil v spolno aktivnost ali ne« (Finkelhor v Repič, 2008: 18; primerjaj Frangež, 2010: 97). Za zlorabe so ranljivi vsi otroci ne glede na nacionalno pripadnost, vero, socialni ali ekonomski status in ne glede na to, s kom in kje živijo. Spolno so lahko zlorabljeni doma, v skrbi institucij, socialne službe, pri rejnikih, posvojiteljih, v šoli, pri prostočasnih dejavnostih, raziskave pa so pokazale, da večina zlorab izvira iz družinskega kroga (Frangež, 2010: 98). Pri spolni zlorabi je vedno prisotno psihično trpinčenje otroka, saj storilci v otroku povzročijo občutek zavezanosti, da mora sodelovati, nekaj narediti v zahvalo, da mora ohraniti skrivnost. Z različnimi izgovori storilci zlorabo otroku opravičujejo in racionalizirajo, zato je razkrivanje oteženo, kar je še posebej značilno za male otroke, ki zlorabo dojemajo kot del življenja (2010: 101).

Priče nasilja v družini: otroci pa niso žrtve nasilja samo, če so vanj neposredno vključeni, temveč tudi, če nasilju zgolj prisostvujejo.¹ Z nasiljem nad ženskami je torej močno povezana zloraba otrok, saj se oba pojava, ki se dogajata v družini, prepletata in povezujeta na najrazličnejše načine (Čonč, 1990: 116).

Družina je za otroka izjemno pomembna, saj v njej gradi občutja lastne vrednosti in svojo samopodobo. Izkušnje iz primarnih odnosov usmerjajo vse njegove poznejše odnose z ljudmi. Nasilje v družinah zato še prav posebej vpliva na otroka in lahko pomembno zmoti njegov osebnostni razvoj. V njegovo samopodobo se vtisne občutje nevrednosti in ponižanosti, otrok preneha zaupati vase in v druge ljudi. To izzove občutja ogroženosti, izpostavljenosti in ranljivosti, ki skupaj z dvomom o lastni vrednosti zmanjšujejo njegovo odpornost proti stresom vsakršne vrste in otežujejo razvoj njegovih sposobnosti za premagovanje življenjskih preizkušenj (Tomori, 2006: 28–30). Otrok, ki je žrtev nasilja v družini, se odziva v vseh situacijah življenja s specifičnimi vedenji, ki jih je treba prepoznati. Gre za specifična vedenja v čustvenem in vedenjskem razvoju, pri razvoju identitete, medosebnih odnosih, izobraževanju in pri veččinah skrbi zase (Murgel, 2010: 120).

Zakonska podlaga institucionalne intervencije v družine

Posameznike pred vsakršnimi zlorabami in nasiljem varuje država, ki je v ta namen vzpostavila velik del državnega aparata, ki je razdeljen na posamezne institucije. Pri ukrepanju v primerih nasilja v družinah so odgovorni policija, centri za socialno delo, zdravstvo, šolstvo, sodno varstvo in civilna družba (Selič, 2010: 39). Okvir delovanja teh institucij je zakonodaja s področja nasilja v družinah, ki pa se je od osamosvojitve do danes precej spreminjala. Njen razvoj lahko razdelimo na tri obdobja.² V nadaljevanju bom navedla najpomembnejše spremembe in člene.

V prvem obdobju, ki zajema čas od leta 1991 do 2002, terminologija nasilja v družinah in razumevanje te problematike še nista bila izoblikovana v tolikšni meri, kot sta danes. Socialni delavci so govorili o neurejenih družinskih razmerah, neurejenih partnerskih odnosih in o zanemarjanju otrok. Vse različne oblike nasilja v družinah so se skrivale v teh sklopih. Pri ukre-

panju v primerih nasilja v družinah so se lahko socialni delavci opirali na *Ustavo Republike Slovenije*, *Zakon o socialnem varstvu* in *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*, v določeni meri pa tudi na *Kazenski zakonik*. Ta je bil uporaben v svojem 135. členu (takrat 145. člen). Tisti, ki ogrozi varnost kakšne osebe z grdim ravnanjem ali z resno grožnjo, da bo napadel njeno življenje ali telo, se kaznuje z denarno kaznijo ali zaporom do enega leta. Pri tem moramo poudariti, da se pregon začne na predlog (KZ, 135. člen). Pogosto se je zgodilo, da je žrtev zaradi dolgih sodnih postopkov od pregona odstopila, saj je ali zveza razpadla ali pa sta s partnerjem našla nov konsenz in je bilo skupno življenje mogoče. Posledica je bila pogosto minimaliziranje in omalovaževanje družinskih kaznivih dejanj s strani sodstva, saj je bilo to prepričano, da je brez moči zaradi pogostega odstopa žrtev od pregona.

Drugo obdobje, ki zajema čas od leta 2003 do 2007, označuje zelo pomembna sprememba *Zakona o policiji* (2003), ki ji je sledil *Pravilnik o prepovedi približevanja kraju oziroma osebi* (2004). Policisti smejo v skladu s tem zakonom odrediti prepoved približevanja, če je podan utemeljen sum, da je oseba storila kaznivo dejanje ali prekršek z elementi nasilja ali je bila zalotena pri takem kaznivem dejanju ali prekršku in obstajajo razlogi za sum, da bo ogrozila življenje, osebno varnost ali svobodo osebe, s katero je ali je bila v bližnjem razmerju. Prepovedano je približevanje tistemu kraju, kjer oškodovanec stanuje, dela, se izobražuje, je v varstvu ali se vsak dan giblje. Prepoved približevanja določenemu kraju oziroma osebi zajema tudi prepoved nadlegovanja po komunikacijskih sredstvih, na kar se kršitelja posebej opozori (ZPol, 39.a člen). Pravilnik pa obenem zahteva tudi, da policija obvesti Center za socialno delo o izreku ukrepa prepovedi približevanja določenemu kraju oziroma osebi (Pravilnik o prepovedi približevanja kraju oziroma osebi, 10. člen), ta pa mora vzpostaviti stik tako z žrtvijo kot s povzročiteljem in ju informirati o vseh mogočih oblikah pomoči in tudi o posledicah ukrepa (Pravilnik o prepovedi približevanja kraju oziroma osebi, 15. in 17. člen).

V tretjem obdobju, ki zajema čas od leta 2008 do danes, pa so strokovni delavci pridobili izjemno pomembne zakonske podlage za delo, ki na novo opredeljujejo nasilje v družinah in možnosti ukrepanja. Pomembne so spremembe *Kazenskega zakonika*. Leta 2008 je bil uveden 191. člen, ki konkretno opredeljuje, kaj družinsko nasilje je in kako se obravnava, prav tako pa določa, da se kazniva dejanja nasilja v družinah ne preganjajo več na predlog, temveč po uradni dolžnosti. Po 191. členu se kaznuje z zaporom do petih let tistega, ki v družinski skupnosti z drugim grdo ravna, ga pretepa ali drugače boleče ali ponižujoče ravna. Tako se kaznuje tudi tistega, ki drugega z grožnjo z neposrednim napadom na življenje ali telo preganja iz skupnega prebivališča ali mu omejuje svobodo gibanja, ga zalezuje, ga prisiljuje k delu ali opuščanju dela ali ga kako drugače z nasilnim omejevanjem njegovih enakih pravic spravlja v skupnosti v podrejen položaj. Tako se kaznuje tudi tistega, ki takšna dejanja stori v kakšni drugi trajnejši življenjski skupnosti, tistega, ki ta dejanja stori osebi, s katero je živel v družinski ali drugi trajnejši skupnosti, ki je razpadla, je pa dejanje s to skupnostjo povezano, pa se kaznuje z zaporom do treh let (KZ, 191. člen). S prav tako novim 192. členom je inkriminirano tudi dejanje zanemarjanja otroka in surovega ravnanja. Tisti starš, skrbnik, rejnik ali druga oseba, ki hudo krši svoje dolžnosti do otroka, se kaznuje z zaporom do treh let. Starši, skrbnik, rejnik ali druga oseba, ki sili otroka k pretiranemu delu ali k delu, ki ni primerno njegovi starosti, ali ga iz koristoljubnosti navaja k beračenju ali drugim dejanjem, ki so škodljiva za njegov razvoj, ali z njim surovo ravna ali ga trpinči, se kaznuje z zaporom do petih let (KZ, 192. člen). Nov 193. člen določa, da se z zaporno kaznijo do dveh let kaznuje tisti, ki hudo zanemari družinske obveznosti, ki jih ima po zakonu, in tako pusti v težkem položaju družinskega člana, ki ne more sam skrbeti zase. Če sodišče izreče pogojno obsodbo, lahko naloži

storilcu, da mora redno izpolnjevati svoje dolžnosti skrbi, vzgoje in preživljanja družinskega člana (KZ, 193. člen). *Zakon o preprečevanju nasilja v družini*, ki je bil kot izjemno pomemben zakon sprejet leta 2008, podrobno opredeli oblike nasilja v družinah³ (ZPND, 3. člen), opozori pa tudi na to, da je otrok žrtev nasilja tudi, če je prisoten pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom ali če živi v okolju, kjer se nasilje izvaja (ZPND, 4. člen). Dolžnost organov in organizacij je izvesti vse postopke in ukrepe, ki so potrebni za zaščito žrtve glede na stopnjo njene ogroženosti in zaščito njenih koristi, pri tem pa zagotoviti spoštovanje integritete žrtve. Če je žrtev nasilja otrok, imajo koristi in pravice otroka prednost pred koristmi in pravicami drugih udeleženk oziroma udeležencev postopka (ZPND, 5. člen). Naloga Centrov za socialno delo je predvsem ta, da odpravijo neposredno ogroženost žrtve in skrbijo za njeno dolgoročno varnost. Za doseganje teh ciljev je treba odpraviti vzroke oziroma okoliščine, v katerih prihaja do nasilja, in pomagati urejati žrtvine socialne in materialne razmere bivanja. Pomoč gre tudi povzročitelju nasilja, ki ga lahko center napoti v ustrezne izobraževalne, psihosocialne in zdravstvene programe, ki jih izvajajo organi in organizacije ter nevladne organizacije (ZPND, 14. člen). Po proučitvi okoliščin primera je center za socialno delo zavezan oceniti, ali je treba oblikovati načrt pomoči žrtvi. Oblikuje ga, če je za vzpostavitev varnega okolja žrtve potrebno dlje časa trajajoče ukrepanje ali če je potrebnih več ukrepov pomoči. Načrt pomoči se skupaj z žrtvijo pripravi v okviru multidisciplinarnega tima, v katerem po pozivu k sodelovanju s strani centra sodelujejo tudi drugi organi in organizacije, ki so s primerom kakorkoli povezani. Odgovorne osebe organov in organizacij, ki so pozvane k pripravi načrta pomoči, so zavezane zagotoviti sodelovanje predstavnikov organov in organizacij. Če je žrtev nasilja otrok, se v načrtu pomoči predvidijo tudi ukrepi za varstvo otroka po predpisih, ki urejajo družinska razmerja (ZPND, 14. in 15. člen). 19. člen ZPND je izjemno pomemben, saj določa ukrepe, ki jih sodišče lahko izreče povzročitelju nasilja. Sodišče lahko povzročitelju nasilja, ki je žrtev telesno poškodoval, ji prizadejal škodo na zdravju ali drugače posegel v njeno dostojanstvo ali druge osebnostne pravice, *na njen predlog* (moj poudarek, op. p.) z odločbo prepove zlasti:

1. vstopiti v stanovanje, v katerem živi žrtev;
2. zadrževati se v določeni bližini stanovanja, v katerem živi žrtev;
3. zadrževati in približevati se krajem, kjer se žrtev redno nahaja (delovno mesto, šola, vrtec ...);
4. navezovati stike z žrtvijo na kakršenkoli način, vključno s sredstvi za komuniciranje na daljavo;
5. vzpostaviti vsakršno srečanje z žrtvijo.

(ZPND, 19. člen)

Kot podzakonski akti ZPND so bili oblikovani *Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini* (2009), *Pravilnik o obravnavi nasilja v družini za vzgojno-izobraževalne zavode* (2009), *Pravilnik o sodelovanju policije z drugimi organi in organizacijami pri odkrivanju in preprečevanju nasilja v družini* (2010) in *Pravilnik o pravilih in postopkih pri obravnavanju nasilja v družini pri izvajanju zdravstvene dejavnosti* (2011).

Zakon in vloga vseh vpletenih v reševanje situacije nasilja

Zakonska podlaga in izdelana doktrina na področju obravnave nasilja v družinah sta v okviru različnih strok pomemben okvir delovanja. Na odločanje in ukrepanje posameznih strokovnjakov pa vpliva tudi veliko drugih dejavnikov, ki jih lahko razdelimo na notranje in zunanje. Med

notranje dejavnike spadajo stopnja strokovnosti in znanja, ki jo je strokovnjak dosegel, njegovo poznavanje zakonskih določil, poznavanje dinamike in zakonitosti dogajanja nasilja v družinah (Selič, 2010: 41), življenjske ali osebne izkušnje z nasiljem, spol strokovnjaka (Glušič Terbovc, 2007: 115) in tudi prepričanja, vrednote strokovnjakov, predsodki, stereotipi in miti, ki so povezani z razumevanjem nasilja v družinah (Kelly, 1996a; van der Ent, 2001; Filipčič, 2002; Repič, 2008). Kot zunanje dejavnike, ki vplivajo na obravnavo primerov nasilja v družinah, lahko opredelimo preobremenjenost z delom in nalogami, neustrezno organiziranje oziroma usklajevanje časa in delovnih nalog, pomanjkanje nadzora nad svojim delom, neravnovesje med potrebami uporabnikov in viri strokovnjakov za premagovanje njihovih težav in stisk, slabo politiko zavodov in odnos vodilnih, pomanjkanje kakovostne supervizije nadrejenih, neugodno klimo v službi in slabo sodelovanje med zaposlenimi (Cink, 2008: 1–17).

Gabi Čačinovič Vogrinčič in Lea Šugman Bohinc pri delu z družino poudarjata tudi vpliv lastnosti klienta ter krožno povezanost in vzajemno soodvisnost med vsemi udeleženi. Klient namreč v interakcijo s socialno delavko, delavcem prinese svoj osebni jezik doživljanja, razlikovanja, interpretiranja, razumevanja sebe, sveta, odnosov, svojega problema in njegove rešitve ter ravnanja z njima, prinese pa tudi svoje vire (po)moči, ki so povezani z njegovimi preteklimi izkušnjami z reševanjem problemov, njegovimi močnimi stranmi, njegovimi načrti za prihodnost, upanji in hrepenenji, njegovo socialno mrežo ter ekonomskimi, izobrazbenimi in drugimi viri, s katerimi razpolaga. Te klientove vire moči skušajo strokovni delavci okrepiti, podpreti, aktivirati za učinkovitejšo rabo, njegove neučinkovite, nesmiselne vzorce reševanja problemov pa preusmeriti s postopki preokvirjanja (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 177–178). Sam potek reševanja primerov nasilja v družinah je torej odvisen ne le od zakonske podlage in teoretskih temeljev posamezne stroke, temveč tudi od interakcije med žrtvijo in strokovnjakom, od vsega, kar oba v ta odnos prineseta, obenem pa so pomembni tudi zunanji vplivi, ki jih nikoli ni mogoče predvideti vnaprej.

V raziskavi, ki sem jo izvedla za pripravo diplomske naloge z naslovom *Med teorijo in prakso: antropološka raziskava dogajanja ob institucionalnem ukrepanju v primerih nasilja v družinah*,⁴ so me zanimale predvsem dejanske socialne interakcije med vsemi vpletenimi v izbranem primeru nasilja v družini. Tako sem opravila kvalitativno raziskavo,⁵ pri čemer sem s študijo primera analizirala interakcije med materjo z otroki in institucijami, ki so pooblaščenice za to, da jim pomagajo, ter med samimi strokovnjaki posameznih institucij. V pričujočem prispevku bom prikazala nekatere rezultate raziskave, pri čemer bom poudarila pomen jezika pri prepoznavanju nasilja in lastne pozicije žrtve, opozorila bom na proces prepoznavanja žrtve in storilca ter na proces graditve skupne zgodbe, ki najbolj intenzivno poteka med žrtvijo in socialnim delavcem. Za lažje razumevanje identificiranih procesov pa bom najprej predstavila osnovne dimenzije obravnavanega primera. Pri tem moram opozoriti, da sem zgodbo v skladu z *Zakonom o varstvu osebnih podatkov* spremenila v tolikšni meri, da ni prepoznavna.

⁴ Diplomsko nalogo sem pripravila na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

⁵ Terensko delo sem opravila v začetku leta 2010. Zajemalo je polstrukturirane intervjuje s socialno delavko, ki ima na skrbi izbrani primer; s pedagoginjo na šoli, ki jo otroci obiskujejo; na domu sem obiskala mater in otroke, žrtve nasilja v izbrani družini, kjer sem opravila pogovor z materjo; prav tako sem govorila z laičnimi svetovalcema, ki družino obiskujeta z namenom nudenja pomoči in podpore pri družinskih aktivnostih in šolskem delu otrok. Prisotna sem bila tudi na srečanju multidisciplinarnega tima, kjer sem lahko neposredno opazovala dogajanje. Žal nisem imela možnosti spoznati zgodbe povzročitelja nasilja v izbrani družini, torej moža in očeta. Ta manko je pomemben košček mozaika, ki bi morda zgodbo dopolnil in dal nove dimenzije razumevanja situacije.

⁶ Filipčičeva meni, da poleg prepričanja, da je alkohol eden glavnih vzrokov za nasilje v družinah, velja tudi prepričanje o splošnejši zvezi med alkoholom in nasiljem. Kljub povezavi med alkoholom in nasiljem pa moramo upoštevati, da medsebojna povezava dveh pojavov še ne pomeni vzročnega odnosa med njima. Alkohol ni edini in tudi ne najpomembnejši dejavnik pri zlorabah v družini, ampak sta lahko tako alkohol kot nasilje odsev nekega tretjega dejavnika ali dejavnikov. Domneva, da alkohol sprosti zavore in spremeni presojo ter s tem omogoči sproščanje jeze, je še vedno močno prisotna v laični javnosti, čeprav empiričnih potrditev nima (Filipčič, 2002: 60–74).

Analiza izbrane družine

Proučevano družino so sestavljali mati, oče in trije otroci, ki so živeli skupaj z očetovima staršema. Na začetku obravnave družine pri centru za socialno delo sta oba starša spadala v starostno skupino od 25 do 30 let, njuna izobrazbena struktura pa je dokončana IV. stopnja izobrazbe. Mladost storilca in nižjo izobrazbo tudi Svetovna zdravstvena organizacija opredeljuje kot morebitna dejavnika, ki povečujeta možnost, da bo moški zlorabljal svojo partnerko (Selič, 2006: 13).

V družini je oče nad materjo izvajal predvsem psihično nasilje, pod vplivom alkohola pa tudi fizično. Fizično nasilje je segalo od blažjih do hujših oblik, saj je v nekaterih primerih mati morala poiskati pomoč tudi v bolnišnici. Eden od dejavnikov izvajanja

nasilja v izbrani družini je bil glede na rezultate raziskave tudi alkoholizem. Povezava med alkoholom in nasiljem je v tem primeru jasna, čeprav si o vzročni povezavi med njima ne bi upala trditi.⁶ Ko je bila družina še skupaj, je oče izvajal nasilje samo nad materjo, otroci pa so bili temu priča in glede na opredelitve *Zakona o preprečevanju nasilja v družini* tako tudi sami žrtve nasilja v družini. Po razvezi staršev, ko je mati očeta zapustila in se začela boriti tudi za otroke, pa se nasilje nad materjo ni končalo, temveč se je še stopnjevalo. Van der Ent trdi, da je nasilje pogosto najhujše prav v času razveze in da takrat ženski preči največja nevarnost. Nasilje se torej ne ustavi takoj, ko ženska nasilnega partnerja zapusti (2001: 48–55).

Otroci so bili sprva nekaj časa pod skrbništvom očeta. Ko je pozneje skrbništvo izgubil in se z njimi srečeval, pa je začel nasilje izvajati tudi neposredno nad otroki samimi. Otroci so bili očetu priročno sredstvo manipulacije, s katerim je hotel doseči, da bi se mati vrnila domov in nadaljevala partnerski odnos. Nasilje, ki se je izvajalo nad materjo in otroki, je tudi pri slednjih pustilo velike posledice. Obdobje otroštva in predvsem družinske razmere, v katerih otroci odraščajo, pa so izjemno pomembne pri oblikovanju habitusa, ki je podlaga zaznavanja in vrednotenja vsake poznejše izkušnje (Bourdieu, 2002: 92–93). Doživljanje v otroštvu torej pomembno vpliva na strukturiranje izkušnje v odraslosti. Na različne težave otrok je opozarjala tudi šola, ki je sodelovala s centrom za socialno delo in poskušala po svojih močeh otrokom pomagati tudi v šolskem okolju. Otroci so bili napoteni k pedopsihiatru, ki je potrdil nestabilno psihično stanje otrok in potrebo po posebni pomoči.

Pomen jezika pri prepoznavanju lastnega položaja žrtve

Moški, ki izvaja nasilje nad svojo družino, svoje ravnanje opravičuje z zanikanjem in razvrednotenjem žrtve, ki jo pogosto tudi prepriča, da je kriva za njegova ravnanja, in tako nanjo prenese odgovornost za svoje nasilno vedenje (Selič, 2010: 32). Racionalizacije, ki jih uporablja nasilnež, vplivajo na to, kako dogodek vidi žrtev. Da bi definirala dogodek kot nasilje, mora žrtev zavrniti razlago moškega in oblikovati alternativo (Kelly, 1996b: 116). Pri tem je zelo pomembno, da svojo izkušnjo nasilja poimenuje, da jo ubesedi, saj šele tedaj ta izkušnja postane realnost (Kelly, 1996b: 100).

Tudi socialna delavka opozarja, da je v tem primeru mama potrebovala veliko pomoči in podpore, da je prepoznala svojo vlogo žrtve in da je oblikovala alternativo razlagam njenega partnerja, »ker ona je živela v tej situaciji in je mislila, da je to normalno« (socialna delavka). Socialna

delavka razlaga, da je mati v odnosu čedalje bolj trpela in bila nezadovoljna. Ko je videla, kakšne posledice ima položaj v družini za otroke, se je začela boriti zanje.

Zanimivo je vprašanje, kako ženske same opredeljujejo izrabljanje in nasilje. Da se ženska sama identificira kot žrtev, mora nasilni dogodek najprej opredeliti kot nekaj, kar je zunaj okvirov normalnega in sprejemljivega vedenja. Preden žrtev stopi v stik s katerokoli institucijo, ki naj bi pomagala, mora dogodek sama opredeliti kot obliko zlorabljanja (Kelly, 1996b: 100–101). Ženske pogosto zaradi vpliva prevladujočih pomenov v njihovem okolju ali v širši družbi ali zaradi želje, da same ne bi gledale nase ali da drugi ne bi gledali nanje kot na zlorabljene ženske, zmanjšujejo pomen dogodkov, kar je pogosta strategija preživetja. Sandra McNeill razlaga, da ženske zmanjšujejo pomen dogodkov zato, da bi ti imeli nanje manjši vpliv. Zmanjševanje pomena nasilja kot strategija preživetja zanika realnost nasilja, ki so ga doživele ženske (Kelly, 1996b: 107–108).

Tako je pri prepoznavanju položaja žrtve izjemno pomemben socialni okvir, ki določa stvarnost in realnost nasilja v družinah (Lewis Herman, 1996: 35). Dejstvo je, da se šele takrat, ko dejanje prepoznamo kot nasilje, lahko nanj ustrezno odzovemo. Pomemben del socialnega okvira je socialna mreža žrtve, ki ima »znamenit neformalni vpliv na potek reševanja nasilja« (Aničić, 2007: 90). Socialno mrežo žrtve sestavljajo prijateljice in prijatelji, starši, otroci, članice in člani družine, sosede in sosedje, sodelavke in sodelavci, znanke in znanci ter drugi ljudje, s katerimi se žrtev dokaj redno srečuje, ki imajo pri (ne)reševanju nasilja dejavno vlogo, če se tega jasno zavedajo ali ne (Aničić, 2007: 90, 92).

Tudi v izbranem primeru je imela poleg vloge centra za socialno delo pomembno vlogo pri dokončni odločitvi matere, da nasilnega partnerja zapusti, njena socialna mreža. Po še enem izmed nasilnih ravnanj njenega partnerja se je mati namreč tudi zaradi spodbud njenih bližnjih odločila za pomemben korak. Ljudje, ki so sestavljali njeno socialno mrežo, so za nasilje vedeli in ji svetovali, *»da moram res nekaj narediti zase in za otroke, da se tako ne živi. Vsi so mi rekli, da si tega ne smem dovoliti, prijateljice pa brat in svakinja. ... Potem sem pa kar neko moč zgrabila in sem šla.«* (mati)

Prepoznavanje žrtve in storilca je proces

Ko center za socialno delo ob obisku posameznikov zazna, da obstaja možnost, da se v družini izvaja nasilje, mora v obliki treh pogovorov z njimi v okviru prve socialne pomoči pridobiti informacije o tem, kaj se zares dogaja. Informacije lahko pridobi tudi tako, da podajo obvestilo o izvajanju nasilja v družini drugi organi ali organizacije, kot so na primer policija, šole, vrtci, zdravstvene organizacije, svetovalni centri in tudi nevladne organizacije ter drugi (Murgel, 2010: 118). Strokovnjak mora ob delu z družino ugotavljati, kakšne so dejanske razmere v njej in kakšne ukrepe mora izvesti, da bodo rešitve najugodnejše za vse člane družine. Gabi Čačinovič Vogrinčič socialno delo z družino opisuje kot »izvirni delovni projekt sodelovanja, ki ga soustvarimo na podlagi sporazumevanja, dogovarjanja in skupnega oblikovanja rešitev, da bi udeleženi v problemu postali udeleženi v rešitvi.« (2006: 112)

V izbranem primeru mati dolgo ni bila obravnavana kot žrtev in strokovne pomoči sprva ni bila deležna. Čeprav je pomoč iskala na policiji in na centru za socialno delo, njenih potreb niso prepoznali in pogosto je v svoji stiski ostajala sama.

Tako je bilo pri iskanju pomoči na policiji. Socialna delavka opozarja, da mame zaradi številnih klicev, njenega odhajanja od moža in vračanja k njemu niso več resno jemali. Ob pozna-

⁷ Njen vstop v reševanje primera je potekal vzporedno s spremembami zakonodaje leta 2008.

vanju dinamike odnosa med nasilnežem in žrtvijo (van der Ent, 2001: 30–31; Zloković in Dečman Dobrnjič, 2007: 58–60)

in dejstva, da je prekinjanje nasilnega partnerstva dolgotrajen proces, ob katerem je odhajanje in vračanje zelo pogosto (Selič, 2006: 12), bi policija morala vedno priskočiti na pomoč in vsakič zadevo obravnavati skrajno resno, saj je z vsakim ponovnim odhodom žrtev bliže temu, da partnerja res zapusti. V tem primeru je policija ravnala v skladu s predpostavko, da zaradi materinega nenehnega vračanja k partnerju nimajo kaj narediti. Van der Ent opozarja na posledice takega ravnanja, ki se kažejo v tem, da ženska zaradi morebitnega nerazumevanja policistov ob umiku prijave nasilneža ne prijavlja več (2001: 55). V tem primeru *»je bila mama pripravljena trpeti in ni ukrepala, saj je ob stiku s policijo doživela zanikanje. Občutek krivde je prevzela nase in ni videla smisla v tem, da bi policijo še prosila za pomoč.«* (socialna delavka) Socialna delavka meni, da je mati preprosto prenehala verjeti v institucijo, saj tudi na centru za socialno delo ustrezne pomoči sprva ni dobila.

S konkretnim primerom se je na centru za socialno delo ukvarjalo več socialnih delavk, ki jim položaja ni uspelo spremeniti na bolje. Preden je zadnja socialna delavka vstopila v primer, je bila mati v uradnih institucijah namreč velikokrat zavrnjena, *»ker smo jo doživljali kot neko-ga, ki se bori samo za partnerstvo in ji ni mar za otroke«* (socialna delavka). Mama je bila zelo obremenjena s partnerskim odnosom in stiske otrok velikokrat ni zmogla prepoznati. Pogosto je odhajala od doma, tudi za daljši čas, in puščala otroke pri očetu. Na tej podlagi je tožilstvo sprožilo postopek o ugotovitvi primerne skrbnika otrokom, sodišče pa je zaradi neodgovornega početja in zanemarjanja otrok ob strinjanju matere, ki se za uveljavljanje svoje pozicije ni borila, sklenilo, da bodo otroci zaupani v vzgojo in varstvo očetu.

Prepoznavanje žrtve je pogosto zelo težavno, saj je pri prikazovanju svoje resničnosti v boljšem položaju tisti, ki je verbalno močnejši in ki jasneje artikulira situacijo. V izbranem primeru se je pokazalo, da je bil to oče, saj se mama zaradi dolgoletne pozicije žrtve, zaradi pomanjkanja samozavesti in občutka, da ni sposobna in da ne bo zmogla, ni znala braniti in ji ni uspelo ustrezno prikazati svojega položaja. Tako ji institucije na začetku niso verjele, prav tako pa je izgubila skrbništvo nad otroki.

Ko je zadnja socialna delavka prevzela družino,⁷ so bili otroci zaupani v vzgojo in varstvo očetu, mati pa jih je obiskovala na domu svojega nekdanjega partnerja. Oče je v tem času želel in pričakoval materino vrnitev domov. Zaradi ponovnega spora med njima v povezavi z otroki ju je socialna delavka povabila na pogovor na center za socialno delo, kjer so naredili načrt za izboljšanje razmer v družini, saj sta starša izrazila željo, da bi znova poskusila graditi partnerski odnos. Postalo je jasno, da ima oče težave z alkoholom, in v pogovoru se je strinjal, da se bo zdravil. Ker sta dosegla dogovor, se nihče od njiju na centru za socialno delo ni oglasil do naslednjega konflikta. Izmenjevanje konfliktnih in mirnih situacij se je nadaljevalo in ker so bili otroci pri tem največje žrtve, je socialna delavka jasno postavila, da bo moral, če se situacija ne bo spremenila, za otroke poskrbeti center za socialno delo. Takrat je mati center obiskala sama in *»sva se začele zelo resno pogovarjati o njenih čustvih in vseh teh odnosih«* (socialna delavka). Socialna delavka pravi, da je mater šele takrat prvič resno spoznala. Hitro je ugotovila, *»da ima ta mama zelo veliko potrebo biti sprejeta in da če jo sprejemem takšno, kakršna je, bova zelo dobro sodelovali«* (socialna delavka). Ker je začutila, da si mama zelo želi, da bi zaradi otrok družinske razmere spremenila, da pa pri tem potrebuje pomoč, se je odločila, da bo poskusila delati na njeni moči in na njenem spreminjanju svoje situacije. Za to se je odločila tudi po obisku družine na terenu, ko je spoznala otroke, ko je *»videla, kakšne so posledice vsega pri njih, mi je bilo čisto jasno, da bom naredila vse, da otroci gredo iz tega ven. Iz*

tega nasilja, da se stvari začnejo razvijati normalno. Ker sta bili samo dve možnosti: ali bom naredila to ali pa bodo otroci totalno šli.» (socialna delavka)

Prepoznavanje žrtve in storilca je bilo v izbranem primeru dolgotrajen proces. Na začetku obravnave družine na centru za socialno delo dejanja in odločitve žrtve in storilca niso bila najboljše merilo za odločanje, komu ponuditi pomoč in kje bo najvarneje za otroke, saj sta bila oba nezanesljiva in se dogovorov nista držala. Prepoznavanje žrtve in storilca se je končalo šele, ko se je zadnja socialna delavka, ki je obravnavala primer, na podlagi vseh dogodkov in ravnanja udeleženih odločila za podporo materi. Tako ji je dala moč, ki so ji jo institucije z odnosom do nje ves čas jemale, da je začela drugače gledati na svojo situacijo in jo tudi spreminjati.

Skupno ustvarjanje zgodbe: mati in socialna delavka

V kontekstu socialnega dela je pri pogovoru z družino oziroma posamezniki, ki na centru za socialno delo poiščejo pomoč, pripovedovanje zgodb eden pomembnejših elementov. Za Andersonovo in Goolishiana je pripovedovanje zgodbe »represenzacija izkustva in pomeni konstrukcijo zgodovine v sedanjosti« (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 181). Gre za ponovni opis in ponovno razlago izkustva terapevtu ali svetovalcu. Pri tem v dialogu »sodelujeta klient, ki je kompetenten, da osmisli svojo zgodbo in opiše svojo resnico na eni strani, in svetovalec, socialni delavec, ki gradi poti, da bi ga razumel, na drugi. Nova, 'soavtorizirana' zgodba, ki smo jo soustvarili, da bi se razumeli, že vsebuje rešitev« (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 181). Poslušalec, torej socialna delavka, delavec, je sprejemnik zgodbe, obenem pa s svojo prisotnostjo tudi spodbujevalec za dejanje ustvarjanja zgodbe, ki je dejanje konstituiranja sebe (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 181–182).

Mojca Urek, ki se je na slovenskem ukvarjala z zgodbami, pripovedovanjem in zapisovanjem v socialnem delu, razlaga pripovedovanje zgodb kot fundamentalni proces razumevanja in konstrukcije realnosti (2005: 51). Poudarja, da je ustvarjanje pripovednega reda bistveno za osmišljanje življenja, ohranitev občutka samokonsistentnosti in za načrtovanje prihodnosti. Z ureditvijo in medsebojnim povezovanjem življenjskih dogodkov nam postane naše življenje razumljivejše in lažje obvladljivo. S samopripovedjo ljudje konstruiramo in spreminjamo svojo realnost, oblikujemo identiteto in usmerjamo svoja dejanja v prihodnosti. Zgodbe, ki jih pripovedujemo v terapevtskem odnosu, zaradi svoje konstruirane narave in odvisnosti od kulturnih konvencij ter uporabe jezika odkrito odsevajo tudi kulturno-zgodovinski kontekst, v katerem živimo (2005: 181–187).

Zgodbe v socialnem delu pogosto zapisuje socialna delavka, delavec v obliki poročil, ki naj bi pojasnila in dokazala, zakaj je bilo kakšno delo upravičeno in potrebno. Od socialnih delavk in delavcev se namreč zahteva sprotno odločanje, upravičevanje odločitev in prepričevanje pomembnih poslušalcev, kamor spadajo predvsem sodnice in sodniki, o resničnosti oseb, težav in rešitev. Urekova opozarja, da s pisnim in ustnim poročanjem socialna delavka oziroma delavec konstruira resničnost uporabnikov in njihovih problemov ter tudi svojo resničnost kot strokovne delavke, delavca, torej resničnost socialnega dela (Urek, 2005: 29). Ker so socialno-delovne zgodbe družbeno konstruirane, ni mogoče, da bi bile objektivne. Pri tem so zapisi, mnenja, poročila in druge oblike pripovedi podlaga za intervencije, ki lahko v nekaterih primerih pomembno preusmerijo tok dogajanja in usode ljudi (Urek, 2005: 67), zato je bistvenega pomena, da strokovni delavci na centru za socialno delo razumejo, kaj se dogaja v interakciji med uporabnikom in njimi samimi, in da so sposobni sebe ter svoje interpretacije premisliti.

V izbranem primeru lahko vidimo, da so spremembe pri mami, v njenem ravnanju in njenih odločitvah posledica skupnega prepoznavanja, tako matere kot socialne delavke, kje se mati v danem trenutku nahaja, kako se v tej točki počuti in kako želi položaj spremeniti. Socialna delavka pri tem opozarja, da sta za reševanje neustreznega družinskega položaja pri vključenih v problem najpomembnejši *»pripravljenost prepoznati, kje si, in pripravljenost, kaj spremeniti«*.

Ko je socialna delavka prevzela primer, je na center za socialno delo poklicala oba starša in z njima opravila uvodni pogovor, da bi dobila uvid v dogajanje v družini in v partnerskem odnosu. Partnerja sta takrat izrazila željo, da bi odnos nadaljevala, prepoznala pa sta tudi očetove težave z alkoholom. Oče se je sicer odločil za zdravljenje, vendar te svoje odločitve ni uresničil, in takrat je bila mati *»zelo razočarana in ni več želela sodelovati. Potem je bilo spet narobe, ker je vsega ona kriva, in skratka, tako so stvari šle«* (socialna delavka). Z željo po zdravljenju partnerja in s pripravljenostjo sodelovati pri tem je mati izrazila željo, da bi položaj spremenila, medtem ko je po besedah socialne delavke oče prepričan, da z alkoholom nima težav, *»da vsi drugi delamo narobe in da njemu ni treba nič spremeniti«*.

Socialna delavka razlaga, da je bilo pri mami v tem partnerskem odnosu *»veliko vzponov in padcev. Jaz sem gospe pustila oziroma dovolila tudi padce in sem ji tudi rekla, da je edino, kar si ne želim, če naredi nekaj mimo našega dogovora, da ne pride. Naj me seznani, tudi če se je odločila drugače, da bi se rada z njo o tem pogovorila in ne bi želela, da izgubiva stik. Tudi če se bo odločila, da bo s partnerjem ponovno živela, da bi želela to vedeti, da bi se želela o tem pogovarjati, da bi želela pomagati.«* Nekajkrat se je mati res vrnila k partnerju in takrat je socialna delavka *»zelo spoštovala njeno željo, v nobenem trenutku nisem rekla, zakaj ste to naredili, nobenih očitkov, ampak kje vam lahko pomagam, kako lahko organiziramo stvari drugače, če bo narobe«* (socialna delavka).

Zelo kmalu se je pokazalo, da mati in oče kot par ne moreta delati na razvijanju sebe in spreminjanju odnosa. Socialna delavka razlaga, da je imel oče *»zelo dolgo občutek, da obe obvlada«*, vendar se je sama zelo jasno odzvala, ko se dogovorov ni držal. Po njenih besedah je z zahtevanjem odgovornosti in spoštovanja do skupnih dogovorov materi dajala veljavo in tudi spreminjala njeno dojemanje spoštovanja drugega v odnosu. Mati je očetu namreč *»vedno te zadeve, ki jih ni naredil, oprostila ... On je poskusil, stvari niso šle, ker jaz sem vedno zahtevala, da pokaže, da je resno pripravljen, pa ne samo verbalno, tudi z dejanji.«* (socialna delavka)

Oče je od socialne delavke ves čas pričakoval, da bo mater prepričala, naj se vrne domov, k družini. Ta mu je jasno razložila, *»da jaz nisem za to, da bom spoštovala vsako odločitev in da je moja, da skrbim za otroke«*. Ko je socialna delavka jasno postavila, da bo center za socialno delo moral poskrbeti za otroke, če se razmere v družini ne bodo spremenile, je mama sama poiskala pomoč pri njej. Po besedah socialne delavke je takrat mama imela velike težave pri prepoznavanju svojega položaja in svojih čustev. V začetku je bil strah pri mami velika ovira v komunikaciji, zato je poskušala na podlagi svojega znanja in izkušenj ustvariti takšno vzdušje, da se je mama sprostila. Najprej je želela, da mama *»sproščeno opiše dogodek, malo se o tem pogovoriva, potem jaz z usmerjenimi vprašanji dobim od nje direktne odgovore, na direktna vprašanja mi direktno odgovori.«* (socialna delavka)

Socialna delavka razlaga, da je mati v sodelovanju z njo na svetovalnih pogovorih na centru za socialno delo zelo veliko delala na sebi, na svoji samopodobi in lastnostih. Tako so se ji stvari začele drugače odkrivati in tudi njena nova zgodba, ki se je začela graditi brez partnerja, je dobivala nove oblike, nove vsebine. *»Ustvarjali sva jo skupaj, tudi jaz s svojimi vprašanji, s svojim razmišljanjem. Tudi nekako ta občutek varnosti, da lahko poskusi, da lahko tudi malo*

eksperimentira z nekaterimi stvarmi, novo partnerstvo, novo stanovanje, nova šola, skratka, da je to dovoljeno. Ker ona je vedno mislila, da tega ne sme početi in da je bilo vse, kar je naredila, narobe.» (socialna delavka)

Pogovor med njima je po besedah socialne delavke potekal predvsem tako, da je mati razmišljala o tem, kaj si želi in kaj naj naredi, da bo to lahko dosegla. Pogovarjali sta se o tem, kaj potrebuje s strani socialne delavke, da bi lahko izstopila iz kroga nasilja in dosegla osamosvojitve. Poleg psihološke podpore je mama potrebovala tudi »tehnične zadeve«. S tem izrazom socialna delavka označuje zagotovitev denarja, stanovanja, oblačil za otroke in podobno. Drugače pa je mama potrebovala predvsem nekoga, s komer bi lahko delila svojo stisko. V primerih, ko si ni upala sama sprejeti odločitve, je prišla k socialni delavki in se z njo pogovorila. Prišla je, ko je potrebovala potrditev. Mama o svojem sodelovanju s socialno delavko razmišlja zelo pozitivno, saj socialna delavka »na vsako mojo prošnjo pozitivno odgovarja« in »mi pomaga z besedami, me bodri, da bo.«

O preteklih dogodkih sta se mama in socialna delavka redko pogovarjali.⁸ Usmerjeni sta bili v reševanje trenutnega problema ali težave. »S tem, da imam jaz vedno, ko se z njo pogovarjam, v svojih mislih te vzorce, ki jih je ona dobila in jih je treba spreminjati.« (socialna delavka) O teh vzorcih, načinih ravnanja se pogovarjata predvsem v smeri spreminjanja, tako da mati sama razmišlja, kako bi lahko naredila drugače in kakšen bi bil rezultat drugačnega vedenja. Ob tem ji vedno da »možnost, da preveri svoje želje, svoje potrebe in tudi, da naredi napako« (socialna delavka). Prav tako se zdi socialni delavki pomembno, da ob koncu pogovora mater vpraša, »kako se počuti, da mi pove, ali jo še kaj bremeni, ali je bilo kakšno vprašanje, ki si ga mogoče ni upala postaviti ali ni želela, ali bi se vseeno o tem pogovorili, če karkoli od tega obstaja.« (socialna delavka) Vedno torej preveri njeno počutje in če se mati ne počuti dobro, se o tem tudi pogovori in skušata morebitne nejasnosti ali zadržke osvetliti.⁹

Odločitev socialne delavke, da bo krepila mati in njen položaj v odnosu, je pripeljala do materine odločitve, da partnerja zapusti in se v prvi fazi zaščiti z odhodom v varno hišo. Vsa nadaljnja ravnanja in odzive očeta na nov položaj je socialna delavka postavila kot podlago opredelitvam očeta kot tistega, ki poskuša z nasilnim vedenjem doseči svoje cilje, ki hoče ves čas nadzorovati nekdanjo partnerko in otroke, kot tistega, ki manipulira z otroki, da bi prišel do matere, in v končni posledici kot tistega, ki mu mora biti prepovedan stik z materjo in otroki, da se prepreči nadaljnja škoda. Zaradi ravnanja očeta v odnosu z njegovimi otroki seveda ni bilo dvoma, da je otroke treba zaščiti. Na drugi strani je bila mama prikazana kot tista, ki svojo situacijo uvideva, ki je zaradi razpada zunajzakonske skupnosti v stiski in potrebuje pomoč ter oporo, predvsem pa se je kot pomembna točka pokazalo to, da je mati pripravljena sodelovati.

Sklep

Proučevani primer jasno pokaže, da sta zakonodaja in strokovna doktrina posameznih strok pomemben okvir delovanja, znotraj katerega pa bistveno vlogo pri reševanju problemske situacije igra interakcija med udeleženiimi akterji. Tako je treba opozoriti na zmožnost delovanja (angl. *agency*) posameznika, ki glede na svoje interpretacije, vrednote in pripisane pomene

⁸ V tem segmentu se kaže večina socialne delavke, ki se je pri pogovoru z mamo usmerjala v prihodnost in v premagovanje problema. Socialno delo je namreč naredilo premik od preteklosti, problema in vprašanju 'zakaj' k rešitvi, virom moči in vprašanju, 'kako' (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 183, 187).

⁹ Pomembnost povratnih informacij vseh udeleženiimi akterjev, preverjanja vzpostavljenih dogovorov v pogovoru, preverjanja uspešnosti uresničevanja pogovora in preverjanja razumevanja klientovega razumevanja rešitve problema poudarjata tudi Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc (2000: 178).

deluje in se odloča. Reševanje in ukrepanje v primerih nasilja v družinah je odvisno od vsega, kar v odnos med žrtvijo in strokovnjakom prineseta obe strani, obenem pa na razplet vplivajo tudi zunanji dejavniki. Prav zato je vsako reševanje problemskih situacij nasilja v družinah specifično in odvisno od prepleta številnih dejavnikov tako na strani strokovnjakov kot na strani udeležencev v primeru in tudi zunanjih dejavnikov.

Rezultat sodelovanja med uporabniki storitev in strokovnjaki različnih institucij je produkt interakcije med vsemi udeleženi, zato je družbeno konstruiran in tako odseva kulturno-zgodovinski kontekst, v katerem živimo. Ker lahko bistvena znanja o kulturnem kontekstu podajo antropologi, bi bilo ključnega pomena za dobro delovanje in ukrepanje v primerih nasilja v družinah tudi vključevanje antropološke stroke. Ta znanja niso bistvena samo pri srečevanju s pripadniki kulturnih manjšin ali s priseljenci, ki izhajajo iz povsem druge kulture, temveč tudi pri srečevanju s pripadniki lastne kulture, ki na podlagi lastnih izkušenj, virov, socialnih mrež, interpretacij in razumevanj razmišljajo in odločajo o sebi.

Literatura

- ANIČIĆ, K. (2007): Vpliv socialnih mrež na procese ne/reševanja nasilja. V *Na poti iz nasilja: prakse dela proti nasilju nad ženskami*, ur. Špela Veselič, 90–96. Ljubljana, Društvo SOS telefon.
- BOURDIEU, P. (2002): *Praktični čut*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- CHEAL, D. (2008): *Families in Today's World: a Comparative Approach*. London in New York, Routledge.
- CINK, T. (2008): Organizacijski dejavniki stresa v profesiji socialnega dela. *Socialno delo* 47 (1–2): 1–21.
- ČONČ, M. (1990): Kriči tiho, da ne slišijo sosede ... V *Nasilje nad ženskami: zlasti v družini: seminar*, Ljuran, 22. – 24. 3. 1990, ur. Zoran Pavlovič, 116–124. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- DeMAUSE, L. (1982): *Foundations of Psychohistory*. New York, Creative Roots, INC.
- DVORŠEK, A. (2010): Uvodna beseda. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 5–6. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- FILIPČIČ, K. (2002): Miti o nasilju v družini. V *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*, ur. Zoran Kanduč, 60–77. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- FRANGEŽ, D. (2010): Spolna zloraba otroka kot oblika nasilja v družini. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 95–113. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- HERMAN LEWIS, J. (1996): Pozabljena zgodovina. V *Spolno nasilje. Feministične raziskave za socialno delo*, ur. Darja Zaviršek, 33–68. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- KELLY, L. (1996a): Spolno nasilje in feministična teorija. V *Spolno nasilje. Feministične raziskave za socialno delo*, ur. Darja Zaviršek, 69–97. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- KELLY, L. (1996b): »Ne vem, kako naj temu rečem«: Opredelitev spolnega nasilja. V *Spolno nasilje. Feministične raziskave za socialno delo*, ur. Darja Zaviršek, 99–124. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- KORBIN, J. E. (2004): Child Abuse and Neglect. V *Encyclopedia of Medical Anthropology : Health and Illness in the World's Cultures*, ur. Carol R. Ember in Melvin Ember, 301–305. New York, Springer.
- MURGEL, S. (2010): Nasilje v družini z vidika dejavnosti centrov za socialno delo. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 115–130. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- NEWMAN, D. M. (1999): *Sociology of Families*. Thousand Oaks (Kalifornija), London in New Delhi, Pine Forge Press.
- PUHAR, A. (2004): *Prvotno besedilo življenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana, Studia humanitatis.

- RENER, T. (1990): Preliminarije k razmerju med družino in politiko. *Časopis za kritiko znanosti* 136/137: 6–11.
- RENER, T. (2006): Težave s pojmom družine. V *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, ur. Tanja Rener et al., 13–26. Koper, Annales.
- REPIČ, T. (2008): *Nemi kriki spolne zlorabe in novo upanje*. Celje, Celjska Mohorjeva družba.
- SEDMAK, M. (2006): Nasilje v družinah. V *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, ur. Tanja Rener et al., 163–190. Koper, Annales.
- SELIČ, P. (2006): Pravica ne biti žrtev nasilja. V *Zloraba in nasilje v družini in družbi. XII. spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega*, ur. Jože Balažic in Pavle Kornhauser, 9–21. Ljubljana, Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.
- SELIČ, P. (2010): Dejavno odkrivanje in pogostnost nasilja v družini: podatki in osnova za sodelovanje med strokami. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 31–44. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- TERBOVC GLUŠIČ, T. (2007): Ženska z izkušnjo nasilja v sodnih postopkih. V *Na poti iz nasilja: prakse dela proti nasilju nad ženskami*, ur. Špela Veselič, 111–116. Ljubljana, Društvo SOS telefon.
- TOMORI, M. (2006): Otrok v nasilni družini – od priče in žrtve do izvajalca nasilja. V *Zloraba in nasilje v družini in družbi. XII. spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega*, ur. Jože Balažic in Pavle Kornhauser, 27–35. Ljubljana, Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.
- UREK, M. (2005): *Zgodbe na delu: pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana, Založba /*cf.
- VAN DER ENT, D. W. (2001): *Nasilje nad ženskami – odgovornost policije: za kvalitetnejše delo policije v primerih nasilja nad ženskami*. Ljubljana, Ženska svetovalnica.
- VOGRINČIČ ČAČINOVIČ, G. (1990): Notranjost družine: soočenje in odgovornost. *Časopis za kritiko znanosti* 136/137: 21–26.
- VOGRINČIČ ČAČINOVIČ, G. in ŠUGMAN BOHINC, L. (2000): Učinkovitost (uspešnost) razgovora v socialnem delu z družino. *Socialno delo* 39(3): 175–189.
- VOGRINČIČ ČAČINOVIČ, G. (2006): Socialno delo z družinami: Razvoj doktrine. *Socialno delo* 45(3–5): 111–118.
- ZLOKOVIČ, J. in DOBRNJČ DEČMAN, O. (2007): *Zaprte oči ne vidijo zla: trpinčenje, zanemarjanje in spolna zloraba otrok – odgovornost družine, družbe in šole*. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Viri

- KAZENSKI ZAKONIK RS. *Uradni list RS* 55/2008.
- PRAVILNIK O PREPOVEDI PRIBLIŽEVANJA KRAJU OZIROMA OSEBI. *Uradni list RS* 95/2004.
- PRAVILNIK O SODELOVANJU ORGANOV TER O DELOVANJU CENTROV ZA SOCIALNO DELO, MULTIDISCIPLINARNIH TIMOV IN REGISKIH SLUŽB PRI OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI. *Uradni list RS* 31/2009.
- PRAVILNIK O OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI ZA VZGOJNO-IZBORAŽEVALNE ZAVODE. *Uradni list RS* 104/2009.
- PRAVILNIK O SODELOVANJU POLICIJE Z DRUGIMI ORGANI IN ORGANIZACIJAMI PRI ODKRIVANJU IN PREPREČEVANJU NASILJA V DRUŽINI. *Uradni list RS* 25/2010.
- USTAVA RS *Uradni list RS* 331/1991.
- ZAKON O ZAKONSKI ZVEZI IN DRUŽINSKIH RAZMERJIH. *Uradni list RS* 69/2004.
- ZAKON O SOCIALNEM VARSTVU. *Uradni list RS* 3/2007.
- ZAKON O PREPREČEVANJU NASILJA V DRUŽINI. *Uradni list RS* 16/2008.
- ZAKON O POLICIJI. *Uradni list RS* 66/2009.

menov, s katerimi se otroci uveljavljajo in postajajo del družbene in kulturne realitete tudi kot njeni sotvorci.

Ključne besede: interpretativna reprodukcija, ustvarjalnost, vrstniške skupnosti, otroška participacija, glasba.

Teja Močnik je etnologinja in kulturna antropologinja, v zadnjem času vse bolj tudi prozaistka. Piše kratke zgodbe. Na strokovnem področju se posveča antropologiji otrok in otroštva. Znotraj tega na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pripravlja doktorsko disertacijo o predadolescentih in načinih njihovega vključevanja v družbo. Svoje prispevke objavlja v znanstvenih, strokovnih in literarnih revijah. (teja.mocnik@gmail.com).

67–81 Ana Lampret

Rdeči noski

Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem

Avtorica se v članku ukvarja z vprašanjem, kakšno vlogo imajo Rdeči noski, klovni zdravniki, v bolnišnicah in drugih ustanovah, ki jih obiskujejo. Pri tem razlaga pojme zdravja in bolezni, ki so za razumevanje vplivov humorja na zdravje in zdravljenje ključni. Avtorica posledično ugotavlja, kako klovni zdravniki vplivajo na posameznikovo izkušnjo bolezni in hospitalizacijo. Osredinja se tako na psihološke kakor na socialne vplive, ki jih imajo klovni zdravniki na bolnike. Pri tem avtorica obravnava predvsem otroke, katerih bolnišnična izkušnja je velikokrat povezana s strahom pred bolečino in neznanim okoljem. Rdeče noske pri tem predstavlja kot dejavnost, ki blaži otrokov strah, skrbi za preusmerjanje otrokove pozornosti in na drugi strani vpliva tudi na starše, ki so zaradi otrokove bolezni velikokrat najbolj obremenjeni.

Ključne besede: Rdeči noski, humor, bolnišnica, otroci, bolezni

Ana Lampret je diplomirala iz etnologije in kulturne antropologije z nalogo *Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem: antropološka raziskava vloge humorja pri zdravljenju bolezni na primeru programa 'Rdečih noskov'*. Od leta 2008 deluje v Društvu za po-

moč trpečim in bolnim Rdeči noski kot klovnesa zdrav-nica in v letu 2011/2012 tudi kot asistentka projekta. S prispevkom na temo prisotnosti humorja v bolnišnicah je sodelovala tudi na EAEN 2011 (*European Affective Education Network Conference*) ter na znanstvenem posvetu medicinske antropologije 2012 (lavrinc.ana@gmail.com).

101–115 Tina Palaić

Nasilje v družinah

Institucionalna intervencija

Avtorica se v prispevku ukvarja z vprašanjem institu-cionalnega ukrepanja v primerih nasilja v družinah, njeno delo pa temelji na raziskavi konkretnega prime-ra nasilja v družini. Zakonodajo in strokovno doktrino posameznih strok, ki so vključene v reševanje tovrstne problematike, vidi kot pomemben okvir delovanja, bi-stveno vlogo pa daje individualnim praksam posame-znih strokovnjakov, žrtve in storilca. Pokaže na pomen jezika pri prepoznavanju nasilnih dejanj in lastnega položaja žrtve, prav tako pa opozori, da je prepozna-vanje žrtve in storilca proces. Pokaže tudi na skupno graditev zgodbe, ki se oblikuje v interakciji med žrtvijo in socialno delavko/delavcem.

Ključne besede: nasilje v družinah, institucionalno ukrepanje, interakcija, individualne prakse.

Tina Palaić je diplomirala iz etnologije in kulturne antropologije z delom *Med teorijo in prakso: antro-pološka raziskava dogajanja ob institucionalnem ukrepanju v primerih nasilja v družinah*. Sodeluje z ISA Institutom, Institutom za psihološko svetovalne razvojne projekte, kjer izvaja CAP program – program primarne preventive za preprečevanje zlorab in zane-marjanj otrok. Na Oddelku za pedagogiko in andrago-giko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani končuje vzporedni dodiplomski študij in pripravlja diplomsko nalogo v povezavi z omenjenim programom. Sodeluje s Slovenskim šolskim muzejem, kjer izvaja različne projekte, v katerih povezuje svoja antropološka in pedagoška znanja (tiu.tinna@gmail.com).

Rdeči noski, humour, hospital, children, sickness.

Ana Lampert holds a degree in Ethnology and Cultural Anthropology. Her diploma thesis was entitled »Including Humor in the Slovenian Health Care System: Anthropological Research of the Role of Humour in Treating Illness and the 'Rdeči noski' Programme«. Since 2008, she has been working with the Rdeči noski Association for Helping the Suffering and the Sick as a clown doctor, and in 2011/2012 she became a project assistant. With her contribution on the presence of humour in hospitals, she also took part in the EAEN Conference in 2011 (European Affective Education Network Conference) and in a scientific discussion on medical anthropology in 2012 (lavrinc.ana@gmail.com).

101–115 Tina Palaić

Violence in families

Institutional intervention

The author analyses institutional intervention in cases of family violence, with reference to a survey on the specific case of domestic violence. She sees the law and the scientific principles of the disciplines involved in solving domestic violence problems as an important framework for action, but ultimately attributes the key role to the individual practices of professionals, victims and perpetrators. She discusses the importance of language in the process of identifying violent acts and the victim's own position, as well as in the process of victim and perpetrator identification and the creation of a shared story between victim and social worker.

Key words: domestic violence, institutional intervention, interaction, individual practices.

Tina Palaić holds a degree in Ethnology and Cultural Anthropology. Her diploma thesis was entitled »Between Theory and Practice: Anthropological Research on the Actions that Accompany Institutional Intervention in Cases of Violence in the Family«. She works with the ISA Institute (the Institute for Psychological Consultation Development Projects), where she conducts the CAP programme, a programme for primary prevention

aimed at preventing abuse and child neglect. She is currently pursuing a second degree, and is in the process of completing her studies at the Department of Educational Sciences at the Faculty of Arts in Ljubljana. She is preparing a diploma thesis linked to the programme mentioned above. She also works with the Slovenian School Museum, where she conducts various projects which bring together her anthropological and pedagogic knowledge (tiu.tinna@gmail.com).

116–127 Andrej Naterer

Street children and life outside the traditional framework of socialisation

Street children are a global phenomenon in the modern world. Some of the most evident universal characteristics of street children pertain to gender distribution, average age, specific matrifocal structure of their original families, main reasons for leaving home and the subcultural organisation of groups on the street. Subculture constitutes one of the most important pull factors in children's decision to run away, and also provides a simulation of the child's absent family. Through the subcultural system of values, a conflict between primary and secondary habitat emerges, preventing adequate resocialisation and reintegration. This conflict could be resolved through the integration of elements of the subcultural social system in resocialisation programmes.

Key words: street children, life on the street, subculture, Makiivka, Ukraine.

Andrej Naterer holds a PhD and is a lecturer, anthropologist and sociologist. He works with anthropological research of street children, the socialisation of young people and research on high-risk lifestyles. He is the author of a number of scientific articles and the book *Bomži, cestni otroci v Makejevki* (»Bomži, Street Children in Makiivka«) and the forthcoming documentary film of the same name. He is also editor of the anthology *Subkulture* (»Subculture«).